

BELVEDERE

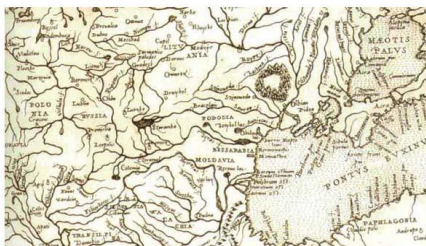
Történelem és társadalomtudományok
History and Social Sciences
www.belvedere.meridionale.hu
belvedere@jgypk.u-szeged.hu
szerk@belvedere.meridionale.hu
ISSN 1419-0222 (Nyomtatott)
ISSN 2064-5929 (Online)

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXVI. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

„...másnak e tájék mit jelent...”

FÖLDRAJZ ÉS TERMÉSZET A MAGYAR KULTÚRTÖRTÉNETBEN

'How others see this region...'
(Miklós Radnóti, How others see... Transl. Ország-Land, Thomas / Ország Tamás Ervin)

Geography and Environment in the Cultural History of Hungary

A TEMATIKUS LAPSZÁM SZERKESZTŐJE HALMÁGYI MIKLÓS

- MMXIV. ŐSZ -

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Cím / Title:

Ricoeur és a braudeli „hosszú idő” problémája

Ricoeur and the Questions of the Braudelian *Longue Durée*

Szerző / Author:

Mórocz, Gábor

DOI 10.1432/belv.2014.3.9

<http://dx.doi.org/10.14232/belv.2014.3.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Mórocz, Gábor (2014): Ricoeur és a braudeli „hosszú idő” problémája. *Belvedere Meridionale* XXVI. 3. 129–138. pp

MÓRO CZ GÁBOR

moroczg@freemail.hu

DOI 10.14232/belv.2014.3.9

Ricoeur és a braudeli „hosszú idő” problémája

— *Ricoeur and the Questions of the Braudelian Longue Durée* —

Abstract In his structural theory of history the French historian, Fernand Braudel breaks the tradition of the narrative historiography. He supports achronological thematic approaches and emphasizes the influence of anonymous forces instead of ‘prominent individuals’. He nuances the traditional history of events, the *short time span* which described impressive, but evanescent events. He analyses economic, social and mental structures (the slow-moving *long time span*), instead of focusing on public life in the narrow sense of the word.

The French thinker, Paul Ricoeur interprets the history and the historicalness of the human being in terms of phenomenology and the existential philosophy. He does not reject the notion of the *longue durée*, but he redefines it. He criticizes Braudel for considering the geographical time instead of the lived time as the basis of the long time span. Ricoeur’s innovation is the following: he treats the long time span in close connection with the temporality of the world of the action. He stresses that events are not important in themselves; they become significant if they are integrated into a larger, teleological unity, and if they are able to transform certain structures for the long term.

According to Ricoeur even Braudel could not break the narrativity of historiography as a historian. Braudel misunderstands himself: he does not reflect on the momentum that his most famous work, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, outlines a quasi-plot. As the closing passage of this plot Braudel describes an event, the death of the Spanish king which is the decisive factor in the collapse of a structure.

KEYWORDS short span, experienced time, geographical time, event, action, structure, narrative (narrative historiography)

Dolgozatom tárgya közvetlenül a hosszú idő, közvetve pedig a strukturális vagy strukturalista történetírás problémája Fernand Braudel és a vele vitatkozó Paul Ricoeur írásaiban. Vállalkozásom – első pillantásra feltűnő – nehézségét az adja, hogy a bölcséleti problémákkal csak érintőlegesen foglalkozó, hivatására – Marc Bloch kifejezésével – „meszterember”¹ módjára reflektáló, szaktörténész

Braudel és a történelem kérdéseire spekulatív módon viszonyuló, a historikusok tevékenységét felülről figyelő, filozófus Ricoeur gondolkodása – mondhatnánk: természetesen – nehezen összemérhető. Még akkor is, ha Ricoeur *Idő és elbeszélés* című munkájában nem – empirikus tudósok által diabolizált – ágostoni vagy hegeli típusú, gigantikus elbeszélésekkel operáló történetfilozófiát művel, hanem egzisztencialista színezetű gnosszeológiát, azaz:

¹ BLOCH 1996. 21.

nem az egyetemes história értelméről fabulál, hanem a történelmi megismerés és az egzisztencia viszonya érdekli. A francia filozófus nem kívánja végletes szkepticizmussal aláaknázni az empirikus történettudomány büszke erődítményeit, tiszteli a szakmát; mellesleg kiválóan ismeri a történeti irodalmat, és a szakspecifikus kutatás módszertanát is behatóan tanulmányozza; destruktív magatartással vagy abszolút dilettantizmussal aligha vádolható. Az összemérhetetlenség ennek ellenére fennáll, és itt nyilvánvalóan nem a végletes véleménykülönbségről van szó, hanem a problémák kezelési módjáról, olykor az intellektuális elmélyültség szintjéről is.

Elég arra gondolni, hogy míg Braudel történetelméleti tanulmányaiban csak felvázolásszinten, metodológiai alapon foglalkozik az állítólag centrális jelentőségű *hosszú* és *rövid idő* problémájával – nem is érzi feladatának, hogy filozófiai alapot adjon elméletének; addig Ricoeur fent említett, árnyalt és cizellált elemzésekben gazdag történetfilozófiai főművének középpontjában éppen az idő kérdéskomplexuma áll. Az időé, amely – közhely – egyike a legősibb és legnehezebben megközelíthető, az embert mégis szenvedélyesen foglalkoztató világnézeti tárgyaknak.

Mielőtt magát a vitát ismertetném, röviden szólnom kell a hagyományos historiográfiával szemben új programot hirdető Annales iskola szemléletéről.

A XIX. század legbefolyásosabb történeti iskolái, a pozitívizmus, a szellemtörténet, illetve az inkább a XX. század első és második harmadában virágzó marxizmus mindannyian tényorientáltak, ugyanakkor (bevallottan vagy sem) ideologikus szemléletűek is. A hagyományos irányzatokhoz képest a pozitívizmus tűnik a legradikálisabban újítónak: már eljut odáig, hogy az utókor számára látványos monumentummal szolgáló egyén – a „kiválasztott” individuum – és a politikum nem állhat a történetírás érdeklődésének közép-

pontjában; a forradalmi események hatására is: a közösséget, a tömeget, a népet jeleníti meg, mint történelem-formáló tényezőt (az államok hétköznapijairól valló *dokumentumok* nyomán). Ez a deperszonifikációs fordulat óhatatlanul a „névorientált” narratív megközelítés degradálását foglalja magában; igaz, a XIX. századi pozitivisták – ahogy egy elméleti írásában Hóman Bálint,² de közvetve Fernand Braudel³ is utal rá – még nem tudták, pontosan hogyan is realizálják elképzelésüket; a gyakorlatban nem voltak képesek arra, hogy szakítsanak az eseménytörténetre építő tradicionális feldolgozási technikákkal. A szellemtörténet érdeklődésének homlokterébe kollektív individuumokat állít: az államot vagy más „erkölcsi hatalmakat”; az új hőroszoknak azonban ugyanúgy narratívájuk („életrajzuk”) van, mint a kiemelkedő egyéniségeknek (akik azért továbbra is meghatározó szerepet kapnak a szellemtörténeti művek lapjain, de nem személyükben, hanem eszmék, intézmények képviselőiként); ráadásul egy-egy nagyhatású objektivációs rendszer izolálása elvonásként hat a társadalom teljességéhez képest. A *marxizmus* is törekszik arra, hogy ne krónikát írjon, hanem kiemelje az okokat és következményeket, hogy mélyfolyamatokat láttasson, az „alap” prioritását mutassa fel a „felépítménnyel” szemben, mégis kitüntetett marad nála is az eseménytörténet, elsősorban az osztályharcok szerepének a felértékelése miatt.

A XX. század 20-as éveinek végén kibontakozó Annales iskola valósítja meg azt, amire már a korai pozitívizmus kivetette a hálóját: a legtágabb értelemben vett szociális tény kerül az individuális tényező, illetve a „felépítmény” elé. Az Annales iskola felfogása jóval kevésbé ideologikus, mint a pozitívizmusé, amely a történelmi evolucionizmus híveként saját korának eszményeit, tendenciáit kérte számon a múlton, s érzéketlen maradt a múlt mássága iránt (nem

² HÓMAN 2002. 385.

³ BRAUDEL 1980. 28.

tudott mit kezdeni például a vallási fanatizmus jelenségével). További fontos különbség, hogy a pozitivisták jelentős része még abban a hitben élt, hogy a levéltárakban felhalmozódó tényadatok körütekintő egymás mellé helyezése elégséges egy új típusú, modern história megalkotásához; Braudelék irányzata már tudatosította, hogy a struktúra élvez elsőbbséget az alkotórész *reziduumokkal* szemben. Mi több: a kutatónak – természetesen nem látnok módjára – egy olyan összefüggés-rendszerre kell rálelnie, amelynek csak az egyik aspektusát jelenti az archívumok anyagának tematikus rendszerezéséből összeálló egység. A vizsgálódási kör kitégítésére és új módszerek alkalmazására van szükség; feltétlen parancs a historikus számára, hogy – a megelőző korok által feltételezhetően manipulált, éppen ezért kritikával kezelendő – dokumentumok mellett a legszélesebb értelemben vett tárgyi világot használja fel immár forrásként, s hogy a technikai-természettudományos eredményeket és eljárásokat is bevonja kutatási terepébe.

A szellemtörténettel és a marxizmussal szemben az új csoport szembeszáll az explicit és implicit teleologikus koncepciókkal, nem osztja az „erkölcsi hatalmak” küldetésére vonatkozó tanítást, de a forradalmak, osztályharcok centrális szerepét is tagadja. Az eseménytörténetet paradox módon rehabilitáló történelmi materializmus a hirtelen töréseket, minőségi változásokat emelte ki egyoldalúan; ezek helyett most a folytonosságra kerül a hangsúly: nem véletlen, hogy az Annales jut el először annak belátásához, hogy például a francia forradalom korántsem előzmények nélkül való, hogy az 1789-et megelőző abszolutizmusnak igenis voltak a felvilágosodás reformeszméivel sokban rokon tendenciái; általánosítva: hogy a gyors mozgások, akciók csak nyilvánvalóan demonstrálják azt, ami a mélyben lényegében már készen áll. A diszkontinuitás illúzió; az akár hosszú évtizedekig, évszázadokig elhúzódó minőségi átrendeződés nem „takarítható meg”; egy valóban drámai

fellobbanás nem alakít át radikálisan, inkább maga is következmény.

Az Annales iskola legtehetségesebb képviselője, Braudel explicit módon szembeállítja egymással a *hosszú* és a *rövid* idő fogalmát. Az utóbbi jelenti a „sekélyest”, a kézzelfoghatót, a mindenki számára ismertet; azt a terepment, amely a hagyományos esemény-központú, narratív történetírás tárgya. A „világtörténeti individuumok” tetteinek kronológiai sora ebben a „rövid időben” bontakozik ki. Ez a szféra a szabadság világa: hiszen a cselekvések elvileg öntudatos, felelősségteljes cselekvőket implicálnak, akik, bár a história „túlhalad” rajtuk, s fizikai valójukban is elenyésznek, hatásukban „tartósan” tovább él(het)nek. A normakövető historikus kitüntetett figyelemmel fordul feléjük; célja, hogy miután a homogén embermasszából nevesíthető, beazonosítható személyeket emelt ki, köréjük és rendkívüli tetteik köré csoportosítsa áttekinthetetlenül sokrétű materiáját: így vigyen rendet a káoszba.

Braudel szerint ez a terület hamisítatlanul emberi, ám veszélyeket is rejt magában:⁴ „vibrálásai”, feltűnő, de tünékeny mozgásai elterelik a figyelmet arról, ami igazán lényeges. A jelentős történések a mélyben zajlanak („a hosszú időben”): lassúak, nem látványosak, majdhogynem statikusak és – nem dramatizálhatóak. Az igényes történésznek nem szabad pusztá királydráma-sorozatot látnia a história menetében; el kell jutnia a háborúk, politikai csatározások, diplomáciai színjátékok felszínétől ehhez a mélységhez, az illuzórikus szabadságtól a szükségszerűséghez, a „pillanatnyi” tétől a stabil passzivitáshoz, a felcserélhető nevektől a meghaladhatatlan névtelenséghez. Összegezve és némileg leegyszerűsítve: a diakroniától a – viszonylagos – szinkroniához: a szűkebb értelemben vett közélettől a gazdaság, a társadalom, a mentalitás valódi, autentikus világához, sőt, ez utóbbiak jobb megértése érdekében még

⁴ BRAUDEL 1980. 3.

tovább: a „nyerstáj” civilizációs átalakításának, felhasználásának (*geopolitika*) létráján keresztül egészen az ember makrokörnyezetéhez, a természeti adottságokhoz (*geohistoria*).

Persze hozzátehetjük: nemcsak azért veszélyes a „rövid idő” tereuma, mert az ürügyből okot kreál, vagy mert a periférikus jelenségnek középponti jelentőséget tulajdonít. Ezen túl a politika szférájának interpretációja óhatatlanul magán viseli a történetíró sajátos világlátásának bélyegét is: s a cselekvő emberek iránt törvényszerűen megnyilvánuló szimpátia vagy antipátia a dezanropomorfizáló új objektivizmus szerint súlyos percepciók torzítást jelent. A megoldás: le kell térni a hősközpontú történetírás útjáról; az egyént többé nem szabad frekventáltan tárgyalni a történeti munkák lapjain. Az individuum nem tarthat számot különleges elbírálásra – sem úgy, mint egy magányos individuum, sem úgy, mint egy egész kollektívumot megtestesítő személyiség. És ami különösen figyelemre méltó: ez a program akkor valósulhat meg akadálytalanul, ha a rövid idővel szorosán összekapcsolódó, azt adekvát módon leképező, esemény-és héroszorientált, „redukált”, „ideologikus”, „retorikus” – ráadásul egyszerűen kronologikusnak minősített – narratív forma is eltűnik a historiográfia területéről, és visszakerül a szcientista igényeket nem támasztó irodalom belterjes világába, ahonnan valaha kölcsönözték.

Braudel ezzel összefüggésben mesterségét valódi, a művészetrel és az emocionális szférával a legkevésbé sem rokonítható diszciplínává óhajtja tenni. Aktívan nyomon követi a modern társadalomtudományok fejlődését, s kiemeli, hogy a történetírás nem térhet ki az általuk támasztott kihívások elől. Korábban – úgy véli – a historikusok túlságosan kis szeletét tárgyalták a múlt jelenségvilágának; most itt az ideje a szociológiai, gazdasági, statisztikai eredményeket a történettudomány területén is kamatoztatni, és harcba szállni a szakma eddigi botrányos minimalizmusával. Interdiszciplináris szemléletre van szükség,⁵ valóságos

polihisztóriai tájékozottságra – a legmodernebb tudományos vívmányok megfelelő ismeretére. Immár – kusza, differenciálatlan tartalmú eseménysorok rekonstruálása helyett – rendezett, témakörök szerint elkülönített *struktúrákat* kell felrajzolni – vagy, ha hajlunk némi engedmény-tétellel: szintén tematikus, időben aránylag belátható dinamikusabb *ciklusokat*, interciklusokat (konjunkturát és dekonjunkturát együtt) elemezni.

Igaz, Braudel figyelmeztet arra is, hogy a történeisznek leginkább a lassan mozgó *szimpla*, s nem a mozdulatlan, idői karakterét lényegében elvesztő – az úgynevezett „szociális matematika” utópisztikus eszményének megfelelő – *szélsőséges* *longue durée*-vel kell foglalkoznia; tisztában van azzal, hogy a diakronia az adott kontextusban háttérbe szorítható ugyan, de el nem törölhető; hogy a történelem és az idő nehezen állítható egymással szembe; a közöttük lévő összefüggés nem hagyható figyelmen kívül – csak éppen átértelmezésre szorul az új megközelítés logikájának megfelelően.

Konkrétan: míg azelőtt elfogadhatónak tűnt a *nap*, illetve az *év*, mint temporális alapegység, most át kell térni egy gyökeresen más időszemléletre: egy évtized, ötven, esetleg száz év a fundamentum immár (persze a geohistoria a százszor százat sem találja beláthatatlannak és kezelhetetlennek). A narratívává kristályosodó „megélt idő” ebben a rendszerben óhatatlanul akcidenális jellegűvé degradálódik.

E rövid áttekintés végén nem árt néhány pontban összegezni az Annales iskola, illetve személy szerint Braudel szemléletének legfőbb jellemzőit, novumait: **I.** Elveti a történelemre vonatkozó teleologikus magyarázatokat; egy adott korszakot, földrajzi egységet, konstrukciót önmagából kíván megérteni; anyaggyűjtése nem korlátozódik az irattárak dokumentumaira: kutatómunkája során a lehető legtöbb tudományos eredményre támaszkodik,

⁵ Lásd még Benda Gyula elemzését: BENDA 2007. 15.

ugyanakkor empirikus vénája struktúra-alkotó kreativitással párosul. 2. Szakít a narratív történetírással, az akronologikus, tematikus megközelítés híve; a névtelen erők alakító-formáló szerepét emeli ki a jelentős individuumok rovására. 3. Kétffrontos harcot vív: egyfelől a hagyományos eseménytörténet, másfelől a totálisan történetietlen extrém hosszú idő *abszolutizálása* ellen.

Felmerül azonban a kérdés: e nagyívű vállalkozás nem zsákutca-e éppen túlméretezettségének köszönhetően? Vajon nem sikad-e el az a lényegi elem, amely a történelmet önmagával azonossá teszi? Ha a história struktúrák létrehozására törekszik, átalakul gazdaságtörténetté, kibővített, a közelitől distanciát tartó, nagyvonalúbb szociológiává; elveszti saját történetiségét. Éppen a folyamatok, változás érzékeltetésére, bemutatására válik alkalmatlanná. Illetve, mintha mélyen emberi mivoltát tékozná szét, amikor lemond a lár-másnak bélyegzett politikai drámák leírásáról, és „csendbe burkolózó”, túlságosan absztrakt, személytelen összefüggéseket vizsgál. Az objektivitás-kultusz a hitelesebb, egzaktabb múltidézésre való törekvése túl az igazán hűsbavágó problémák mellőzését is jelentheti.

Most pedig lássuk, hogyan viszonyul mindehhez, elsősorban a hosszú időről szóló fejtegetésekhez a XX. század egyik legnagyobb műveltségű „humán polihisztor”, Paul Ricoeur? Mint ahogy fentebb már utaltam rá: az objektivizmussal szembenálló filozófus elméleti és módszertani kiindulópontja radikálisan más, mint a tárgyának szubjektív feltételezettségére nem reflektáló historikusé. A husserli fenomenológián és a heideggeri egzisztenciális analitikán nevelkedett francia bölcselő számára magától értetődően nem a személytelen földrajzi idő, hanem a szubjektumhoz kapcsolódó megélt idő az elsődleges: az összes többi (a naptári, a történelmi, a kozmikus, stb. idő) ennek derivátuma. Ám ez az eleve fennálló, az emberi létmódhoz

erendően hozzátartozó időiség elrejtőzik a közvetlen megismerés elől, s csak a személyes élettörténet széttartó mozzanatait egységesítő *narratív megértés* által válik közvetíthetővé.

Ugyanakkor Ricoeur igen becsúgyó gondolkodó, akinek az a hosszabb távú célja, hogy az egológiai hagyományhoz szorosan kapcsolódó, túlságosan „szerény” husserliánus fenomenológiát egy nagyívű hermeneutikai antropológiává egészítse ki. A másikra, illetve a világra való nyitás szerinte az egzisztencia egészséges expanzióját, gazdagodását, önmegértésének differenciáltabbá válását jelenti. Ezzel összefüggésben a véges, szűk *megélt* (mikrokozmosz) idő nem elégséges a számára; úgy véli, egészen a szociális, sőt: a (makro) kozmikus időig kell az embernek kiterjesztenie magát; s ez a folyamat nem értelmezhető „hanyatlásként”, létfelejtésként akkor, ha pontosan tudatában vagyunk annak, hogy honnan is indultunk el; ha az eredet jelentősége elevenen él bennünk. Tegyük hozzá: az egzisztencia ideje közvetítőt is igényel a világidőhöz való felemelkedéshez: s itt válik kulcsfontosságúvá a história, illetve a történelmi idő, mint az egyediség szférájához és az univerzumhoz egyaránt kötődő létmeghatározottság. Amely jóval komplexebb, mint a közvetlenül adott terénuma, de megőrzi kapcsolatát a megélt idővel, illetve az individuális cselekvés világával. Az egzisztencia kiterjeszkedését jelenti a másik szubjektum, mi több: az általános irányában; éppen ezért nem veszítheti el kontaktusát az alapvető emberi valósággal; idő-és perspektíva feletti struktúrákban nem oldható fel.

Ricoeur szerint ezen a területen is csak a temporális karakterű tettvilág szimbolikus alakváltozata, vagyis a narratív forma közvetítheti a „*már nincs*” lényegiségét a befogadó számára. Ebből következően a historikus mint elbeszélő nem mellőzheti az egyediség létszintjét; a legfőbb feladata az, hogy a rendelkezésére álló modell segítségével szélesebb kontextusba, teleologikus szerkezetbe helyezze – azaz „cselekményesítse” – az általa valamilyen szem-

pontból jelentőségteljesnek ítélt szinguláris eseményeket.

Az eddig elmondottak után azt gondolhatnánk, hogy Ricoeur *Idő és elbeszélés* című munkájában teljes szellemi arzenálját felvontatva, megsemmisítő erővel fogja támadni Fernand Braudel történeti szemléletét. De várakozásaink nem teljesülnek: a francia gondolkodótól mi sem áll távolabb, mint a színvonalas szellemi teljesítmények földbe döngölése. Bár implicite egész művében polemizál a braudeli történetfelfogással (és a strukturalizmus más változataival), amikor magával a historikussal folytat párbeszédet vagy inkább „monodialógust”, kritikai megjegyzései ellenére több szempontból méltányolja is a másik történetelméleti-módszertani felfogását, sőt: jó hermeneutikusként ellenfele elképzeléseinek egy részét a saját „rendszerébe” integrálja.

Különösen szembetűnő és első pillantásra meghökkenítő ez a paradoxon akkor, amikor a hosszú idő rehabilitálásával találkozunk a *Time and narrative* lapjain. Ricoeur ugyanis ráébred arra, hogy „az esemény cselekményesítésének” szférája (I.) gyakorlatilag szinkronba hozható a – nem szélsőséges – *longue durée* világával (II.).⁶ I. és II. közös vonása, hogy már egy magasabb absztrakciós szintet képviselnek az egyedi tett és a rövid – megélt? – idő közvetlenségéhez képest, ugyanakkor nem törvényszerű, hogy bármelyikük is elveszítse kapcsolatát az emberi praxissal. A II. könnyedén leválasztható az életidegen, zárt struktúrákról, és nem szükséges a rövid idővel sem szembeállítani, inkább kettejük egymásrautaltságát kellene hangsúlyozni.

Az így áterteltetett *longue durée* persze aligha juthatna központi szerephez Braudel munkáiban. Ricoeur „békítési” kísérlete ellenére a két szerző időkonceptiója továbbra is gyökeresen eltér. A francia historikus gigantikus terjedelmű fő művében, az *Annales* iskola új típusú történet szemléletét manifesz-

táló A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában címűben elsőként a térség geohistóriáját tárgyalja az ember megjelenése előtt; a földtörténet pedig a földrajzi idő (1.) megfelelője. Ez azt jelentené, hogy Braudel a természettudomány időfogalmát részesítené előnyben a történelmével szemben (ahogy egy kortárs magyar szerző állítja⁷)? Egyrészt igen: a pántudományosság bűvöletében élő *Annales* iskola vezéralakja, mint egyetemes műveltségű tudós, tarthatja a földrajzi időt az egyetlen valódi időnek, másrészt viszont, mint historikus, nem tevesztheti szem elől az emberi világ saját idejét, ami nála, mint említettük, a lassan mozgó *longue durée* (2.). Ha aktuálisan a történelmi szerep kerül előtérbe, akkor Braudel célja nem más, mint hogy az 1.-t a 2. alapjaként mutassa fel – az 1. tehát nem önmagában fontos, hanem, mint olyan kategória, ami nélkül a 2. értelmezhetetlen volna.⁸ Eszerint a 2.-at csak az 1.-vel együtt lehet tárgyalni, de a hangsúlyt az előbbire kell helyezni. – Ricoeur álláspontja lényegesen más – annak ellenére, hogy nem táplál ellenséges indulatokat a *longue durée*-val szemben. Ő azonban a hosszú időt a cselekvés világának temporalitásával (3.) szoros kötelékben tárgyalná. A különbség tehát annyi, hogy a 2. bemutatásakor az 1. vagy a 3. váljon-e az interpretáció kitüntetett mozzanatává? Ricoeur az utóbbi variációt részesíti előnyben; azon persze lehetne vitatkozni, hogy az egységet alkotó 2. és 3. közül melyik fél a dominánsabb? Egyértelmű, hogy szintetizáló tevékenysége során a történetírónak a 2. irányába kell előrehaladnia, ugyanakkor a 3. nélkül nincs 2., illetve az utóbbi nem képviselhet radikálisan más minőséget, mint az előbbi.

Más kérdés, hogy Ricoeur szerint Braudel nem képes adekvát módon alkalmazni a saját teóriáját: megkérdőjelezhető, hogy a

⁷ SZEKERES 2000. 144.

⁸ Ekkor „a földrajz már nem cél, hanem eszköz; segítségével... a dolgok a leghosszabb időtartam perspektívájában rendeződnek el” ¼ írja maga BRAUDEL 1996. 15.

⁶ RICOEUR 1985. 208.

Mediterráneum valóban a geohistória kontextusába ágyazott hosszú idő elsődlegességét demonstrálja-e – a rövid idővel szemben? A mű felépítése – a. geohistória–b. geopolitika–c. gazdaság és társadalom–d. eseménytörténet – ugyanis sugallhatja azt is, hogy – mivel a, b, c kapja a legnagyobb teret, s a „későn érkező” d csak színesíti a képet – az első három a szubsztanciális és a negyedik pusztán akcidienciális, de azt is, hogy a, b, és c d szubsztrátuma csupán. Ez utóbbi esetben az eredeti hierarchia a feje tetejére áll: a *longue durée* elveszti centrális pozícióját, és a rövid idő előkészítőjévé – ha nem instrumentumává – válik, a historikus legfőbb célja pedig az lesz, hogy a hagyományosnál jóval komplexebb alapokon nyugvó eseménytörténet kidolgozását kísérelje meg.

Persze könnyű lenne Ricoeur-t is következetlenséggel vádolni, hiszen arról beszél, hogy az egzisztenciának el kell jutnia a mikrokozmosz időtől (X) a makrokozmoszig (Y) – legalábbis a tervezés szintjén; s a kettő közötti hídszeret a szimpla *longue durée*, a valódi történelmi idő tölthetné be (Z). Ez azt jelentené, hogy a filozófus az emberen túli Y bővületébe kerül, s kerülő úton, de mégis: X, sőt – Braudelt is meghazudtoló merészséggel – Z mozzanattá való lefokozásán fáradozik? Ha a válasz igenlő volna, értelmetlenné válna az Annales iskola és Ricoeur idő-és történet-szemléletének szembeállítása. – Természetesen szó sincs erről: X Ricoeur szerint sohasem tűnhet el Y-ban; inkább az előbbi próbálja meghódítani az utóbbit a mediátorként kulcspozícióba kerülő Z segítségével. Ha viszont kifejezetten a közvetítő közeget, Z-t tárgyaljuk, vagyis: nem a fenomenológiai ihletettségű egzisztenciálfilozófia, hanem a történetbölcselet fejezetét írjuk, óhatatlanul Z-t kell középpontba állítanunk – mindemellett nem szabad megfélekednünk arról, honnan is származik ez az átértelmezett „hosszú idő”. – A *teoretikus* Braudelt a risztó ellenpélda, aki nem vesz tudomást a *longue durée* eredetéről, s ezzel I. elzárja az egzisztencia útját az emberen túli világ

felé, 2. Z-t legkülönlegesebb, legmagasztosabb funkciójától fosztja meg (tudniillik, hogy képes kiemelni az egyedit önnön mozzanat-szerűségéből). A historikus másik nagy tévedése, hogy nélkülözhetőnek ítéli a narratív megközelítés alkalmazását a történettudomány terében, s *cselekmény* helyett *stuktúráról* beszél. Az előbbi processzus-jellegű, nyitott szerkezet, amely permanensen mozgásban van: akár radikálisan is átalakulhat, ha önmagukban többé-kevésbé jelentéktelen, de a cselekményszövés során minőséghez és funkcióhoz jutó összetevői – például egy újonnan érkező, „eseményszámba” menő, robbanásszerű mozzanat hatására – megváltoznak; az utóbbi zárt totalitás, alig-alig módosul, éppen marad akkor is, ha elemei, amelyek – némi túlzással – az adott kontextuson belül is indifferensnek tekinthetők, jelentős részben deformálódnak vagy kicsérélődnek.⁹

Míg a cselekmény mindig *esemény cselekményesítése*, a struktúra felül áll mindenfajta szingularitáson. Konkrétan: a strukturalista történész szerint az eseményeket általában be lehet sorolni egy kész – adott térséghez, civilizációhoz, stb. köthető, nem univerzális – szabályszerűség alá; ha mégsem, és előfordul egy-egy „makacs”, a meglévő rendbe nem illeszkedő, a „puszta esetté” degradálás ellen fellázadó egyedi jelenség, az is inkább csak átmeneti zűrzavart indukál; nem képes arra, hogy jelentéssel bíró változásokat idézzon elő, hogy a saját képére és hasonlatosságára formálja az uralkodó komponensrendszert.

Kérdés persze, hogy a történelem területén lehet-e létjogosultsága az egyoldalú strukturalista megközelítésnek, amely a leíró nyelvészetnek – a saját terében természetesen jól működő – anti-diakron modellje alapján, a szinkronia bővületében nem vagy alig vesz tudomást arról, hogy a múltbeli struktúrák nemcsak fennállnak, hanem születtek, erodálódnak, megújulnak és – relatív

⁹ RICOEUR 1997. 39.

vagy abszolút értelemben – el is pusztulnak. Egyrészt – Hegel más összefüggésben használt szavai kínálóknak ide – egy szerkezet is csak „elérésének processzusával együtt” „valóságos egész”; „a csupasz eredmény” egyszerű „holttestnél” nem több.¹⁰ Másrészt: a létrejött produktum nem rendelkezik a parmenidészi létezőre vagy a platóni *ideára* jellemző romolhatatlansággal és teljességgel; állandóan fragmentálódik, illetve terjeszkedik: igyekszik leküzdeni hiányos létmódját, kompenzálni veszteségeit, megsokszorozni önmagát, amíg nem szorul végleg defenzívába, és fel nem bomlik. De lépünk még tovább: a civilizációk, geopolitikai egységek, gazdaságok, stb. nem zárt szigetek, hanem egymással kommunikáló „nyitott világok”, vagyis nincsenek pontosan megszabott határai, átfolynak a másikba, miközben ők sem tudják kivonni magukat az idegen hatások alól. Illetve: a különböző szerkezetek hosszú idői olykor – a közlekedés lehetőségének hiánya miatt – végletesen eltérő karakterűek lehetnek; azután – ökonómiai, technikai, politikai változások eredményeképpen – egyik pillanatról a másikra érintkezésbe kerülnek, ám egyenrangú viszony a hívó drámai mértékű fáziselőnye, illetve a megszólított úgynevezett „elmaradottsága” (vagy inkább: az előbbivel összemérhetetlen mássága) miatt nyomokban sem alakulhat ki közöttük. Az ilyen találkozás¹¹ óhatatlanul kivételes, tömegek életét befolyásoló **eseményhez**: robbanáshoz, katasztrófához vezethet (és a Braudel által kutatott XVI. század, a nagy földrajzi felfedezések nyomán kibontakozó „eredeti” gyarmatosítás kora bővelkedett az ilyen szituációkban). Egy katalizmaszerű történelmi pillanat pedig rendkívüli hatást gyakorol a kortársak, s közvetve a következő generáció(k) tudatára, gondolkodásmódjára is:¹² jövőképük kialakításakor bizonyosan a

belőle szabadon levonható tanulságokat kamatoztatják; ha tehát a struktúra-alkotó történész a mentalitás kutatásának kiemelkedő szerepet tulajdonít, megint csak számolnia kell az események döntő súlyával. De lehet másképpen, a szokásostól eltérően értelmezni azt a megállapítást is, hogy „a gyors mozgások csak nyilvánvalóan demonstrálnak egy lassú folyamatot, ami a mélyben lényegében már készen áll”. Az új interpretáció a következő: az esemény, azáltal, hogy megjelenik, meg is szünteti önmagát: valami lényegire utal, ami nem ő, azaz: szimbólumként viselkedik.¹³ A jelképek figyelmen kívül hagyása pedig az általuk közvetített, direkt módon nem mutakozó jelentések semmibe vételét involválja.

A historikusnak arról sem szabad megfeledkeznie, hogy speciális tárgya, a múltbeli emberi világ időben bontakozik ki egy adott tér keretei között. A történetírás egyben az idő rejtélyének megfejtésére irányuló törekvés is – ez biztosít számára egyedülálló jelentőséget a diszciplínák sorában. A *strukturális leírás* azonban – amellett, hogy joggal kérdőjelezi meg a kronologikus megközelítések egyeduralmát – az „aszinkronia” botrányát képviselő idő problémája iránt is érzéketlenné válik. Egyedül a *történet* képes arra, hogy – mint analógia – kinyilvánítsa a fundamentális idői –

¹⁰ HEGEL 1973. 10.

¹¹ RICOEUR 1985. 217.

¹² Uo., 213.

¹³ Maga Braudel is felismeri ezt, amikor az általa oly nagy hévvel kárhoztatott „csalóka illúziók” kettős természetéről beszél: „Az események hullócsillagok: egy kurta pillanatra felvillannak a történelem egén, s máris visszahullanak a sötétségbe... és gyakran a feledésbe. De fényük, bármilyen gyorsan enyészsen is el, megvilágítja a történelmi táj egy szegletét, néha az egészét. És nemcsak a politikátörténetre igaz ez, de minden területre: a politika, a gazdaság, a társadalom, a kultúra történetében, sőt még a történelmi földrajzban is lépten-nyomon ott látjuk az események jelzését, ezeket a gyorsan kihunyó fényeket. Az előző fejezetekben sokszor és gyakran hagyatkoztam ezekre a felvillanó jelzésekre, amelyek nélkül gyakran nem nyernék tiszta képet. Nem vagyok tehát eleve ellensége az eseménynek.” BRAUDEL 1996. III, 961.

és gyakorlati – létezés mélyebb, belső igazságát. Méghozzá azért, mert az időhöz hasonlóan nem kronologikus, de nem is akronologikus: nem egy irányban mozgó, szukcesszív elemek pusztá felhalmozása, ám nem is mozdulatlan, statikus szerkezet. Kvázi-temporális szerveződés, tiszta, olykor a káosz jegyeit mutató lendület, amelyet néhány kitüntetett, dinamikus fordulatot jelző pont, s különösen a határmozzanat, azaz a befejezés rendez össze egy ütköző-egyező értelememegységgé. A dezantropomorfizáló szemléletet képviselő strukturális leírás viszont a heterogén időmozzanatok-és dimenziók között feszülő ellentmondásokat eleve kiiktatja a történelem világából – ahelyett, hogy felmutatná disszonanciájukat, és azután békítené ki őket egymással.

Végül, de nem utolsósorban: a strukturalista történetíró a „volt” közvetítésének rendkívül bonyolult feladatával sem tud megbirkózni – nem sikerül érintkezési pontot találnia a múltbeli abszolút mások, illetve a kortárs (utód) befogadók között. Elfeledkezik az alapvető emberi létmódról: arról, hogy az *antroposz eredendően teleologikus és történetmondó létező*:¹⁴ akkor is elbeszél, amikor tervez, és akkor is célt tételez, amikor az emlékei között kutat. S projekciója és rekollektója egyaránt az élet, a cselekvés szférájában értelmezhető; aktivitása viszont nem öncélú: az adott, szűk keretek szétrobbantásával egy sajátos, markánsan rá jellemző, új egység kialakítására törekszik. Rá kell jönnie azonban, hogy nem tépheti el kötelékeit maradéktalanul; hogy fel kell vállalnia azt is, ami nem az ő műve, amiért direkt módon nem ő tehető felelőssé, de ami nélkül nem volna az, aki és ami. Az ember tehát **1.** narratívákba születő, **2.** a meglévőek

figyelembe vételével új történeteket alkotó lény.

A strukturalista történész azonban nem érdeklődik a múltbeli egzisztencia hús-vér valósága iránt; a szükségszerűséggel foglalkozik és nem a szabadsággal, az emberfeletti erők hatalmával, és nem a személyes felelőséggel. Nem csoda, hogy az eldologiasított, „dezantropomorfizált” ember létét is állapotnak tekinti, és nem feladatnak, drámának. Egy jövőtlenített, paradox módon: múlttalanított egykori árnyjelent mutat fel a befogadók számára, akik ebben az absztrakcióban nem ismernek rá a tulajdon múltjukra, illetve nem érthetik meg a velük egyszerre azonos és nem azonos történelmi másokon keresztül: idői, történelmi, narratív: ütköző-egyező, mindent félbe-szerbe hagyó, s aztán újakezdő; oksági és finális, progresszív és regresszív, szétszórt és mégis egységes *önmagukat*.

Ricoeur mindazonáltal úgy véli, Braudel nem realizálja vegytisztán saját elképzeléseit, és a szöveg szintjén megnyilvánuló szemantikai újítás, az elsődleges jelentésének megszüntetve-megőrzésén keresztül az idő és egzisztencia problémájához kulcsot adó *narratíva* egy új, nehezen besorolható típusát hozza létre: a szintetizálásra váró heterogén elemek nála a „lassan mozgó” struktúrák, a „kiszámítható”, „szabályosan visszatérő” ciklusok és a „felszíni” vagy éppen „deviáns” események. A kivitelezés módja ugyan – tudományos műhöz illően – analitikus (elég csak egy pillantást vetni a Mediterráneum szerkezetére!), a tartalom azonban a módszertani-tematikus tagoltság, pluralitás ellenére ugyanolyan egységes, mint egy regény cselekménye. Ennek a történetnek a hőse egyrészt a hanyatló földközi-tengeri térség, másrészt viszont – ahogy a mű címe is utal rá – II. Fülöp spanyol király, az „erőfeszítésnek szentelt erőfeszítés”¹⁵ attitűdjének legjelentősebb XVI. századi képviselője. A cselekmény is könnyen felvázolható: az ember tevékeny-

¹⁴ Ricoeur antropológiai elképzeléseivel sokban rokonítható gondolatokat fogalmaz meg – francia kollégájától függetlenül – az angol morálfilozófus, Alasdair MacIntyre az 1980-as évek elején. Tőle származik az ember „történetmondó lényként” való meghatározása is. Lásd: MACINTYRE 1999. 289.

¹⁵ ORTEGA Y GASSET 1984. 88.

sége által átalakított, „*finálisan determinált*”, gazdaságilag és kulturálisan felvirágoztatott Mediterráneum még „a világ középpontja”, amikor két nagyhatalom – az új kontinenst, Amerikát is uraló spanyol és a fél Ázsiát, valamint Délkelet-Európát (illetve Magyarországot egy részét) tartósan integráló török birodalom *küzd* egymás ellen a birtoklásáért; de a harc végére a térség lassanként kikerül a centrumból, és átadja helyét az Atlantikumnak. Az említett geopolitikai változás időben egybeesik a törökök felett – Lepantónál – győzelmet arató, ám az új, ugrásra készen álló atlanti „kistigrissel”, Angliával szemben lemaradó¹⁶ Spanyolország *hanyatlásával* – személy szerint II. Fülöp uralmának utolsó, súlyos problémákkal teli szakaszával, illetve a király *elhunyásával*. – Ricoeur szerint jelzésértékű, hogy Braudel Fülöp halálának ismertetésével fejezi be művét.¹⁷ Így implicite elfogadja, hogy az eseménytörténeti megközelítés nem mellőzhető akkor, amikor egy struktúra szétbomlik. Itt természetesen nem arról van szó, hogy a király távozása önmagában fordulópontot jelentett volna a

Mediterráneum életében, de az adott cselekmény kontextusában a bemutatott tragédia másodlagos (harmadlagos?) jelentéssel telítődik: Fülöp életének eliramítása a mediterrán világra „utal rá”, s egyszersmind ember és „antropomorfizált” civilizáció egyöntetűen véges természetére irányítja rá a figyelmet.

Mindez lehet Ricoeur jóindulatú túlzása, de ha csak részben igaz, azt mutatja, hogy gyakorló történészként még a „strukturalista” Braudel sem képes teljesen kivonni magát a múlt elsődleges, narratív megértésének szugesztíója alól. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BENDA GYULA (2007): Az Annales-iskola. A kezdektől a kritikai fordulatig. In Benda Gyula és Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaságtársadalom-és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, L'Harmattan – Atelier.
- BLOCH, MARC (1996): *A történetész mestersége*. Budapest, Osiris.
- BRAUDEL, FERNAND (1980): *On history*. Chicago, Univ of Chicago Press.
- BRAUDEL, FERNAND (1996): *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. I. Budapest, Akadémiai – Osiris.
- HÓMAN BÁLINT (2002): A történelem útja. In Hóman Bálint: *A történelem útja*, Budapest, Osiris.
- HEGEL, GEORG FRIEDRICH WILHELM (1973): *A szellem fenomenológiája*, Budapest, Akadémiai.
- MACINTYRE, ALASDAIR (1999): *Az erény nyomában*, Budapest, Osiris.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (1984): *Elmélkedés az Escorialról. Új Írás* 1984. június.
- RICOEUR, PAUL (1985): *Time and narrative*. I. Chicago and London. Univ. of Chicago Press
- RICOEUR, PAUL (1997): *Struktúra és hermeneutika* In P. R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, Osiris.
- SZEKERES ANDRÁS (2000): Az idő urai? Történészek és időstruktúrák. In FEJŐS ZOLTÁN (főszerk.) – GRANASZTÓI PÉTER – SZELJÁK GYÖRGY – TASNÁDI ZSUZSA (szerk.): *A megfoghatatlan idő*. Budapest, Tabula.

¹⁶ Ricoeur nem beszél róla, de lehetne a *Mediterráneum* cselekményének egyik fordulópontja egy kisebb, 1585-ben – három évvel a nagy Armada pusztulása előtt – lezajlott tengeri ütközet, amelyben őt (!) angol kereskedelmi hajó megfutamította a szicíliai spanyol gályákat. Braudel a csata értékelése kapcsán igyekszik „skizofén” esemény-konceptióját ellentmondásmentesebbé tenni: úgy véli, ez a kortársak és az utókor által figyelemre nem méltatott történelmi mozzanat jóval fontosabb, mint a látványos, lenyűgöző 1571-es lepantói erőpróba. Sokszor a legfeltűnőbb események képviselik a felszínt, és a jelentéktelennek tetszők bizonyulnak villámfényserű, gazdag jelentéstartalmú szimbólumnak – sejteti. – Az 1585-ös ütközet azért képes átstrukturálni a „cselekményt”, mert rávilágít: az angolok jelentik hosszabb távon az igazi veszélyt a spanyolok számára, nem a törökök; míg a pogányság fenyegetése csak epizodikus jelentőségű volt Hispánia történetében, a brit protestánsok örökre megfosztják II. Fülöp országát a szuperhatalmi státuszról.

BRAUDEL 1996. III, 1262.

¹⁷ RICOEUR 1985. 225.